

Сергій КУРБАТОВ

«ВГОРУ ПО СХОДАХ, ЩО ВЕДУТЬ ВНИЗ»: ПАРАДОКСИ МЕТАІСТОРІЇ

“Історик – це пророк, що передбачає минуле”, – зауважив в одному зі своїх інтерв’ю аргентинський письменник Хорхе Луїс Борхес. Парадоксальність цього вислову «зачіпає» нас часом, оберненим назад. Пророцтво, що традиційно спрямоване у майбутнє, переводиться у минуле, вислизаючи в його таємничих глибинах. Але в цьому «вислизанні» якимось магічним чином зберігається, звучить високий сенс(зміст), що стверджує дане пророцтво у власній суті. Адже справжнє пророцтво не губиться в глибині минулого, а, навпаки, виводить на поверхню теперішнього споконвічні, можна сказати, архетипічні значення, складаючи з них надію на можливість майбутнього. Але, щоб повноцінно об’єднати минуле, теперішнє і майбутнє у просторі пророцтва, на історію потрібно подивитися з іншого боку, (кинути на неї погляд) окинути її мудрим поглядом «все видавшего» нового Гільгамеша, осмислити хитросплетіння минулого, вловивши у власних думках першопочаткові вібрації закономірної і, водночас, непередбачуваної Кліо. Потрібно відкрити у собі (при чому, на моє переконання, подібним речам практично неможливо навчитися) здатність «у одній миті бачити Вічність, і небо в чашечці квітки» (Вільям Блейк). Потрібно побачити світ філософськи, водночас очима старого і дитини, і це бачення неминуче включатиме притягальну мозаїку минулого, «що намагнічена вічністю», а отже, – надією на невичерпні можливості теперішнього та майбутнього.

«Філософія як шлях людяності та надії» – назва цієї книги С.Б. Кримського формулює для мене у гранично стислому вигляді сутність його філософської позиції, універсальне авторське кредо. Онтологічний трикутник «шлях – людяність – надія» створює своєрідний контекст, в якому розгортається думка філософа. Цей контекст окреслює межу можливого знання, як цілющого та рятувального змісту, що не посягає на «угоду» з притягуючою та демонічною безоднею. Тут ми маємо справу фактично з пошуком реального змісту історії як того, що є «насправді» та, відповідно,

непідвладного фізичним та метафізичним катаклізмам. Філософська надія Кримського йде пліч-о-пліч, супроводжує людяність, буде символічний будинок для її зухвалого (сміливого) духу. Вона, безумовно, знаходить свої витoki у світлому та гармонічному Аполлоновому джерелі європейської культури. Це надія, яка намагається облаштувати людське буття відповідно до синкретичних ідеалів істини, добра та краси, подолати «порожнечу бездомності», яка лякала багатьох європейських мислителів. Можливо, тому свої роздуми про співвідношення історії та метаісторії С.Б. Кримський починає з тези Гегеля про те, що «домом» людини є не Космос, а Історія. «...історія постає феноменом такої ж багатомірності та невичерпності, як і людська присутність у світі. Вона має і поступальний, колоподібний рух, і прогресивні, і регресивні вектори, характеризується і становленням свободи, і епохами рабства. І розвитком, і катастрофами, і традиціями, і новаціями. Історія сповнена гуркотом, пролиттям крові, брязкотом заліза. Вона нагадує і сувої пророка (де багато сліз, відчаю, спраги допомоги вищих сил), і книгу мудрості. Історія є біографією духу, і звершенням суду над людством чи шляхом до спасіння, і відтворенням людини у формах її утилітарної діяльності. І все ж таки історія відрізняється від буденності високими смислами та цілями, що ставить людина» (С.Б. Кримський 4, 211–212).

В якомусь значенні історія – це спроба подолати час, сховати себе від його всеруйнуючого потоку за стінами фізичного дому та метафізичної культури. Людина, зупиняючись на місці, облаштовуючи його, замикає свій час у даному топосі, розчиняє його у вічності культури роду, племені, народу. Як пише С.Б. Кримський: «Кинувши зерно в зоране поле, людина культурно прив'язала себе до землі не тільки як природного, а й соціального явища. Виник феномен осілості, коли оселею стала не тільки хата, а й територія роду, племені, етносу. Природні процеси, що були втягнені в людське життя, дедалі більше стають соціоприродними, предметом домобудівництва, середовища як «рідної землі», що потім стане Батьківщиною, святим доквіллям Буття. Невипадково навіть у Старому Завіті, що з'являється значно пізніше, зберігається відношення до середовища не як до природи самої по собі, а як до ойкуменістичного феномена, землі. З актуалізацією домобудівництва середовища історія починає виступати як ойкуменістичний процес, що збагачує людську екзистенцію – цю основу історії» (4, 222).

«Tempus Omnia Revelat» – «час все виявляє» – говорили стародавні римляни. Якщо вірити цьому ствердженню та подумки послідувати за ним, то історію можна трактувати як вмістилище справжнього, витвір або споглядання простору для його перебування. Час же здійснює в історії функцію катарсису, очищуючи метаісторичні зерна від злободенних плевелів минулого. «Річка часу у своєму плині відносить усі справи людей, і топить у прірві забуття народи, царства та царів» (Г.Р. Державін 1, 193). Стріла блаженного Августина, таким чином, пронизує фантоми уявного, бодріянівські симулякри, що заповнили поле зору сучасності постмодерну своєю спокусливою ілюзорністю. Але і в цьому «горизонтальному світі» думка Кримського знаходить рятувальну вертикаль як відкриття культурних пріоритетів людської реальності. «...надання таким факторам історії, як виробництво, побут, спілкування та життя особи культурних пріоритетів, переводить «горизонталь» стріли часу у «вертикаль ціннісних звершень. У цьому розумінні в історії наростає прозріння метаісторії, що зорієнтована вже на погляд вічного, інваріантного, того, що непідвладне плинності» (С.Б. Кримський 4, 216–217).

«Перед вічністю, як мить, ти промайнеш, і знову буде життя; ти смерть, помреш», – зауважив в одному зі своїх сонетів Джон Донн (2, 391). Цю «вічність життя» в модусі історичного і намагається вловити думка Кримського. Метаісторія в розумінні філософа стає своєрідною аурую, що споконвічно огортає людську історію, що дарує останній високі смисли та цілі. «Історія збагачується, немовби озираючись назад. Таке озирання й потребує метаісторичного погляду на сучасність» (С.Б. Кримський 4, 219), і далі: «Аналізуючи збіг епох, О. Шпенглер виділяє цілий синхронічний зріз всесвітньої історії, що є доповненням до її діахронічного здійснення. Цей синхронічний зріз і показує, як минулі століття нашаровуються на вічність, а історія розкриває свій метаісторичний аспект з його екзистенціальним часом. У цьому аспекті одержує своє пояснення і феномен раннього характеру майбутнього» (4, 219–220).

Ідея «вічного повернення», яка у свій час запалила і, можливо, спалила геній Ніцше, мислиться Кримським як гуманістичний ключ від будинку надії. Тому носієм метаісторичної аури, що огортає минуле, теперішнє і майбутнє, виступає конкретна, земна, жива людина, що відкрила своє справжнє покликання як поклик метаісторії: «Метаісторія – не тільки вияв інваріантних структур соціуму,

економічних систем та культури, а й форма освоєння їх внутрішнього призначення – людяності. Остання обставина дуже важлива в тому відношенні, що метаісторичний підхід дозволяє розкрити персоналістський аспект історії, не впадаючи в суб'єктивізм. Інакше кажучи, те, що в русі історичного процесу має вигляд становлення особистості чи персоналістичної тенденції, з погляду метаісторії виступає як смисл історії, тими найвищими цінностями, які зберігаються, не підлягають запереченню. Йдеться про такі узагальнені структури історії, які входять у розвиток особистості та визначають її. Отже, те, що в історичному процесі виявляється як персоналістична тенденція, в метаісторії виступає як входження історії в долю особистості» (С.Б. Кримський 4, 221).

Таким чином, метаісторія постає як доля конкретної людини, вершить її починання. Це не байдужа та безпристрасна мойра, а узагальнений досвід усього пережитого та прожитого іншими, ті цінності, що констатують високу героїку нашого минулого. Ми повинні пильно вдивитися в безодню забуття. «Дослідження метаісторії передбачає вивчення не того, що минає, а того, що зберігається, бо вона реалізується через синхронічні виміри епох, їх збіг, через інваріанти культури, актуалізацію минулого, через «часоотвори», які утворюються навколо наскрізних, стержньових цінностей людства (Бога, Правди, Добра, Краси, Долі, Закону, Індивідуальності) та стверджують людину в її прагненні безконечного», – підкреслює С.Б. Кримський (4, 221).

Минуле тут виступає парадоксальною єдністю зовнішнього та внутрішнього, світу культури та світу людського духу, того, що творить. Тому стародавній принцип: «Пізнай самого себе», який, як вищий дар богам накреслили на стінах храму Аполлона в Дельфах сім мудреців, стає методом бачення, що прибирає завісу історичного з тіла метаісторії та оголює її таємничий смисл. Але цей принцип нібито органічний віками культурного розвитку людства та скорботним знанням, що ці віки супроводжує. Після всіх кривавих катаклізмів, з якими людство зіткнулося у XX столітті, «після Освенціма», цей принцип немислимий поза категоричним імперативом Канта, бо, як зазначив М.К.Мамардашвілі, «Кант виявив позачасовий, тобто незалежний від зміни станів, від прогресу та від знань, позамислительний характер найбутійнішої основи людського існування або моральності, оскільки моральність є узагальненою або такою, що виділяє, характеристикою існування людського феномена як такого» (3, 133).

Метаісторія, за Кримським, має на увазі діяльнісне моральне самопізнання людини та людства, усвідомлення реальності зла, та, водночас, можливості подолання цієї реальності. «Сучасна історія похитнула уявлення про відносність зла. Загроза омніциду, загального термоядерного знищення людства розкрила можливість абсолютного зла та похідних від нього демонічних сил тоталітаризму та технобієса. Уже в умовах Другої світової війни почали виникати граничні та есхатологічні обставини, перед якими в особи повинна була з'явитись можливість багатоваріантності її моральної поведінки. Інакше кажучи, на передньому плані етичної духовності постала не формальна схематика морального імперативу, а вчинки, що працюють на зміцнення цього імперативу» (С.Б. Кримський 4, 233). І головним вчинком тут виступає прийняття реалій духовного виміру культури, непохитності моральних цінностей, освячених подихом вічності. «Духовність – це завжди шлях до самого себе, до своєї особистості, шлях, що, мабуть, є найдовшим у людському житті... Ось так і діється в цьому житті, що можна вмерти в тумані дрібниць і пустошів, а можна вийти за біологічні межі існування, коли трансформація тілесності стає маніфестацією духовності, що, мов віфлеємська зоря знаменує появу нових орієнтирів людських пошуків у часі і вічності (С.Б.Кримський 4, 238).

«Буває дещо, про що кажуть: «дивись, ось те нове»; але це було вже у віках, що були до нас», – навчав старозавітний Екклезіаст (1,10). Метаісторичний підхід Кримського, з моєї точки зору, закликає нас відкрити в минулому теперішнє (при чому «теперішнє» не стільки в темпоральному, скільки в онтологічному сенсі!), та повернутися до нього. В такому випадку, історія дає можливість неосяжної широти бачення та шанс знаходження індивідуальної свободи в її безкрайому обрії. Чим більше минулого включено, задіяно в нашу культурну актуальність, тим більше шансів з'являється у нас для того, щоб посправжньому побачити реальність, знайти сенс, врятуватися, тим більшим стає масштаб нашої свободи. Ми рухаємося у майбутнє, відкриваючи та творчо втягуючи у свою орбіту дедалі новіші пласти загальнолюдського минулого. У своєму есе «Слово та культура» Осип Мандельштам зауважив: «Поезія – плуг, який переорює час таким чином, що його глибинні шари, його чорнозем, виявляються на поверхні. Часто доводиться чути подібне, але це вчорашній день. А я кажу: вчорашній день ще не народився. Його ще не було посправжньому... Отже, жодного поета ще не було. Зате скільки рідкісних передчуттів: Пушкін, Овідій, Гомер» (5, 169–170). Кримський наводить

цю тезу Мандельштама як одну із можливих відповідей на проблему співвідношення традицій та новаторства в історії. Можливо, це і є поетичне прозріння реальності метаісторії, пророцтво реальності минулого як контурів нашого спільного майбутнього.

Она ещё не родилась,
Она – и музыка, и слово,
И потому всего живого
Ненарушаемая связь.

(Осип Мандельштам)

ЛІТЕРАТУРА

1. Державин Г.Р. Стихотворения. – Л., 1981.
2. Западноевропейский сонет XIII – XVII веков. – Л., 1988.
3. Квинтэссенция: Философский альманах. – М., 1992.
4. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. – К., 2003.
5. Мандельштам О.Є. Сочинения: Т.2. – М., 1990.